

הרב יעקב אפשטיין

חילול פירות נטע רבעי טרם הבשלתו

שאלה

לחקלאי כרם זיתים בשנתו הרביעית. עד למסיק הזיתים המדריך החקלאי נוטל זיתים לפני הבשלתם המלאה לשם בדיקתם, כמו"כ ישנם ענפים שצריך להסיר ועליהם פירות זעירים.

האם צריך לפדות את פירות נטע הרבעי הנקטפים או מוסרים עם הענף הנושא אותם מהעץ? כמו"כ האם ניתן לחלל מראש את כל פירות נטע הרבעי?

א. הנאה מנטע רבעי

במסכת ערלה (פ"א מ"ח) נאמר:

ענקוקלות והחרצנים והזגים והתמד שלהם קליפי רמון והנץ שלו קליפי אגוזים והגרעינים אסורים בערלה ובאשרה ובנזיר ומותרין ברבעי והנובלות כלם אסורות.

ופרש הרמב"ם:

ומותרין בנטע רבעי, מפני שאין נטע רבעי אסור בהנאה. אלא הוא כמעשר שני נאכל לבעליו כמו שביארנו במסכת מעשר שני, ולפיכך אין מתקדש בו אלא פרי הראוי לאכילה. והנובלות מכל מיני הפירות כשהן פגין אסורין בכל, כלומר בערלה וברבעי ובאשרה ובנזיר, וזה פשוט.

וכן ר' עובדיה מברטנורא:

ומותרים ברבעי - שנטע רבעי אינו אסור בהנאה, אלא נאכל לבעלים

בירושלים כמעשר שני. ואין מתקדש בקדושת מעשר שני אלא דבר הראוי לאכילה.

לכאורה הפעולות עליהן נשאלנו: הורדת פירות קטנים לשם בדיקתם או הסרת ענפים הן פעולות של הנאה וא"כ לכאורה הן מותרות, אלא שצריך להשוות זאת להלכות מעשר שני.

פסק הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"ג הי"ז):

מע"ש ממון גבוה הוא שנאמר לה' הוא, לפיכך אינו נקנה במתנה אא"כ נתן לו הטבל והמקבל מפריש המעשר, ואין מקדשין בו את האשה ואין מוכרין אותו ואין ממשכנין אותו ואין מחליפין אותו ואין מרהינין אותו. היינו מע"ש הוא ממון גבוה (מרגע שנקבע למע"ש), ולכן אע"פ שאינו אסור בהנאה – הוא מוגבל בשימושיו.

נטע רבעי קדוש כמעשר שני. כך כתב הרמב"ם (הל' מע"ש ונט"ר פ"ט ה"א):
נטע רבעי הרי הוא קדוש, שנאמר ובשנה הרביעית יהיה כל פרוי קדש הלולים לה', ודינו להאכל בירושלים לבעליו כמעשר שני, וכשם שאין מעשר שני בסוריא כך אין נטע רבעי בסוריא, ובנטע רבעי הוא אומר: 'ואיש את קדשיו לו יהיו' שאין לך קדש שלא נתפרש דינו בתורה למי שהוא חוץ מנטע רבעי.

היינו נטע רבעי קדוש כמעשר שני, ולכן מרגע שהפירות התקדשו אסור ליהנות מהפירות אף אם הפירות אינם משמשים לצורך כלשהו. אולם בניגוד למעשר שני הנקבע בפה בעת הפרשת תרו"מ, הרי נטע רבעי קדוש מעת כניסת הפירות לשנה רביעית. וצריך לדון ממתי מתקדשים הפירות שעל הענפים.

ב. מאימתי מתקדשים פירות נטע רבעי

נאמר במשנה במסכת ערלה (פ"א מ"ז): "העלים והלולים ומי גפנים וסמדר¹ מותרים בערלה וברבעי ובנזיר, ואסורים באשרה".
ופרש הרמב"ם:

לולבין, היא הפריחה היוצאת בראשי הענפים בעודם רכים מאד. ומי גפנים,

1. המשנה נותנת שלבי גידול של גפן. ולגבי זיתים צריך להשוותם לשלבים אלו.

המים הנוזלים מן הגפן אם נפצע בזמן הרביעה. וסמדר, הוא "אלפקאח" אשר ממנו יהיה הפרי, אבל ה"חצרם" והוא הנקרא **בוסר אין חולק שהוא אסור**. אמר ה' וערתם ערלתו את פרו. ואמרו בספרא פרו פרט לעלים וללולבים ומי גפנים **והסמדר**. ואמרו **וברבעי**, ר"ל שמותר לאכול כל אלו **מנטע רבעי בלי פדיון** לפי שגם בו אמר הכתוב יהיה כל פרו קדש הלולים **ואלו אינן פרי**.

ובאר הרב קאפח שסמדר הם ניצנים?² ובערוך (ערך סמדר) פרש שהוא בין לבלוב לבוסר. ור' עובדיה מברטנורא (ערלה פ"א מ"ז) פרש: "הסמדר - הוא הפרח שממנו יצא הבוסר. אבל הבוסר עצמו הכל מודים שהוא פרו". אמנם בנדה (פ"ה מ"ז) פרש רע"ב שפגה (בתאנה) היא סמדר. ומשמע מהרמב"ם (וכ"כ פרשנים נוספים) שזית שפריו הגיע לשלב הבוסר כבר קדוש בקדושת נטע רבעי. אולם המשנה בשביעית (פ"ד מ"י) כותבת:

מאימתי אין קוצצין האילן בשביעית ב"ש אומרים כל האילן משיוציא ב"ה אומרים החרובין משישלשו והגפנים משיגרעו **והזיתים משינצו**³ ושאר כל אילן משיוציא.

עולה שלגבי שביעית יש איסור לקוץ את האילן עוד לפני היות פרי אלא משלב הניצנים. ולכאורה היה ניתן לומר שה"ה לנטע רבעי הפירות מתקדשים מתחילת גידולם אף כשהם ניצנים.

2. מצאנו את המונח הנצה לגבי זיתים כמובא במשנה בשביעית, לעומת זאת הגמרא בברכות (לו ע"ב) אומרת: "הוא בוסר, הוא גרוע, הוא פול הלבן". וא"כ בענבים אסור לקוץ משלב הבוסר אבל בזיתים משלב הניצנים וצ"ל שלענין קציצה בשביעית אין האיסור שוה בכל העצים.

3. המושג הנצה הוא תחילת גידול הפרי. בפירוש המשנה לרמב"ם (מעשרות פ"ד מ"ו) כתב: "תמרות של חרדל ושל תלתן, ניצני החרדל והתלתן. וצלף, "אלכבר", יש בו ניצנים והם הנקראים תמרות". וא"כ הוא כבר שלב של תחילת פרי. וכן וכן רש"י (בראשית מ, י) כתב: "נץ גדול מפרח, כדכתיב (ישעיה יח ה) ובוסר גומל יהיה נצה, וכתוב (במדבר יז כג) ויוצא פרח, והדר ויצץ ציץ". וכ"נ מהמאירי (מו"ק ו ע"ב) שכתב: "אבל אם היה ניצן ניכר מקודם זמן זה **והוא תחילת תולדת הפרי** בין זרעים בין ירקות בין בבכיר בין באפיל אין ממתנין לו". ועי' ביחס להקבלת סמדר בוסר וחנטה לציץ בתוספות יום טוב (מעשר שני פ"ה מ"ה), אנציקלופדיה תלמודית (כרך טז, חנטה, טור רטז הערות 6-8).

אבל משמע מהרמב"ם בפה"מ שסיבת איסור הקציצה בשביעית אינה בגלל קדושתם אלא: "מפני שהוא גוזל בני אדם, לפי שה' נתן פירותיהם לכל אדם". היינו, בשביעית דין מיוחד שאע"פ שהפרי עדיין אינו בקדושתו, קיים איסור לקצוץ את האילן כדי לא להפסיד את פירותיו מבני האדם להם הופקרו כל פירות שביעית. וקדושת הפירות הן בנטע רבעי, הן בשביעית והן לגבי מעשרות שווה. אכילה (אפילו ע"י הדחק) הותרה בשביעית רק כאשר הפרי מגיע לגודל מסויים, ולפני כן אסורה אע"פ ששביעית ניתנה לאכילה, משום שאין הפירות ניתנים לאכילה. כאמור בפ"ד משביעית מ"ז: "מאימתי אוכלין פירות האילן בשביעית". ולגבי זיתים (שם מ"ט): "זיתים משיכניסו רביעית לסאה פוצע ואוכל בשדה, הכניסו חצי לוג כותש וסך בשדה, הכניסו שליש כותש בשדה וכונס לתוך ביתו, וכן כיוצא בהם בשאר שני שבוע חייבים במעשרות"...

ובאר הרמב"ם:

משיכניסו רביעית לסאה, משיהיה בשיעור סאה זיתים רביעית שמן. פוצע, שוברה כדרך שעושין בזיתי האכילה. ואמרו הכניסו שליש, ר"ל שליש לוג, והוא שתהיה הסאה מאותם זיתים כשהם גמורים מוציאה שלשת לוגין שמן, ויהיה הכלל שאם הוציא שמן תשיעית מה שיוציא כשיגמר בשולו הרי זה מותר לכתשו ולסחטו בשדה ומכניס השמן לביתו ואוכל. וכן כיוצא בהן, ר"ל כל הפירות שעושין שמן.

וכן במשנת מעשרות (פ"א מ"ב) שנינו: "מאימתי הפירות חייבות במעשרות"... והמשנה מפרטת ממתי במינים השונים ובמשנה הבאה נאמר: "התבואה והזיתים משיכניסו שליש". ופרש הרמב"ם עה"מ: "וכבר ביארנו במסכת שביעית ענין אמרו משיכניסו שליש, כמו שפירש התלמוד. ומה שנתברר שם הוא משיביאו תשיעית מה שהן ראויין להביא כשנגמר גדולן ובשולן".

וכך פסק הרמב"ם בהלכות מעשר (פ"ב ה"ג):

פירות שאינן ראויים לאכילה מקטנן כגון הבוסר וכיוצא בו אינן חייבין במעשר עד שיגדלו ויעשו אוכל שנאמר מזרע הארץ מפרי העץ עד שיהיה פרי, וכן התבואה והקטניות שנאמר את כל תבואת זרעך עד שתעשה תבואה וזו היא עונת המעשרות, וקודם שתגיע התבואה והפירות לעונה זו מותר לאכול מהן כל מה שירצה ובכל דרך שירצה.

ובהלכה ה פסק:

אי זו היא עונת המעשרות, משיגיעו הפירות להזריע ולצמוח הכל לפי מה

שהוא הפרי, כיצד... הזיתים משיעשו שמן אחד מתשעה ממה שהן ראויין לעשות כשיגמרו וזה שליש שלהן⁴.

נראה שלגבי נטע רבעי בזיתים שלב הבאת השליש (שלפי הרמב"ם הוא תשיעית מהיבול הכללי) הוא השלב שהזית נקרא פרי וחלה עליו קדושת נטע רבעי, ולכן כדי לבדוק את הפירות או לקצוץ ענפים צריך לחלל את הפירות.⁵

ג. פדיון נטע רבעי

כיון שלא ניתן לפדות בכל ענף וענף שמסירים או בכל זית וזית הנלקח לבדיקה, עלתה ההצעה לפדות מעתה את כל מה שיקטף הן בקטיף המוקדם לצורך בדיקות, הן בגיזום והן בקטיף המסחרי כשהפירות יבשילו. פסק הרמב"ם (הל' מע"ש ונ"ר פ"ט ה"ב):

הרוצה לפדות נטע רבעי פודהו כמעשר שני, ואם פדהו לעצמו מוסיף חומש, ואין פודין אותו עד שיגיעו לעונת המעשר שנאמר להוסיף לכם תבואתו עד שיעשה תבואה, ואין פודין אותו במחובר כמעשר שני והרי הוא ממון גבוה כמעשר...

ובהלכה ז כתב:

והצנועין היו מניחין את המעות בשנת שמטה ואומרין כל הנלקט מפירות רבעי אלו מחולל על המעות האלו שהרי אי אפשר לפדותו במחובר כמו שביארנו.

וא"כ ניתן להניח מעות ולומר שכל הנלקט מפירות רבעי על ידי או על ידי המורשים ממני יהא מחולל על פרוטה במעות שהנחתי לצורך כך, ובכך הפירות יחוללו על מעות ולא יפגע בהם בקדושתם. ואע"פ שהכס"מ בהלכה ז' הביא דברי

4. הראב"ד השיג: "הזיתים משיעשו שמן וכו' עד וזהו שליש שלהן. א"א ספרו הטעהו והספרים שלנו במסכת שביעית מהו שליש לוג מתניתא במקום שעושיין ג' לוגין לסאה וספרו הטעהו שמצא מהו שליש לוג והעיקר כמו שכתוב בספרינו והשיעור לוג בכל מקום ומה שקרא אותו שליש לפי המקומות הרעים קראו שליש". אמנם המפרשים כתבו שדעת הרמב"ם נובעת מגירסא אחרת שהיתה לפניו והיא יותר מסתברת מדברי הראב"ד.

5. אף שפדיון נטע רבעי הוא רק מעונת המעשרות, הרבה פוסקים סוברים שקדושת רבעי חלה אף בבוסר, עי' ע"כ באריכות בנטע הילולים, ירושלים תשכ"ו, עמ' כח הערה כז ועמ' כ הערה טז. הערת עורך: י.פ.

תשובה (משו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן) שסבר שלא כצנועים, שם דוקא במקום שהקוטפים אינם מורשים לקטוף, אבל כאן כל הנקטף הוא ע"י הבעלים או ברשותם ולכן לא מתעוררת שאלה בכך.

ונראה שכל פעם שנקטפים פירות צריך לחלל על פרוטה ואינו יכול לצרף פירות של עתה לפירות שיקטפו בעוד שבוע.

ופסק הרמב"ם (הל' מאכלות אסורות פ"י הי"ז):

כיצד פודין פירות נטע רבעי בזמן הזה, אחר שאוסף אותן מברך, בא"י אמ"ה אקב"ו על פדיון נטע רבעי, ואחר כך פודה את כולן ואפילו בפרוטה אחת ואומר הרי אלו פדויין בפרוטה זו ומשליך אותה פרוטה לים המלח או מחללן על שוה פרוטה מפירות אחרות ואומר הרי כל הפירות האלו מחוללין על חטים אלו או על שעורים אלו וכיוצא בהן ושורף אותן כדי שלא יהיו תקלה לאחרים ואוכל כל הפירות.

וא"כ לפני שפודה את הפירות צריך לברך, והרמ"ך בהשגותיו (הל' מאכ"א שם) כתב שצריך לברך גם שהחיינו כיון שמצוה זו באה מזמן לזמן. ונ"ל שכדי שיוכל לברך ולא רק להתנות על פדיון בעתיד, מן הראוי שבפעם הראשונה פירות נטע רבעי יהיו מונחים לפניו ואז יוכל לברך ולפדות ולהתנות שכל הנלקט מכך ולהבא יהא מחולל על פרוטה במטבעות שהניח לצורך כך. ובסוף העונה יחלל את כל המעות על סוכר וישטוף בכיור וכד'. (ופרוטה היים פחות מעשר אגורות).

הרב יואל פרידמן

בשולי מאמרו של הרב יעקב אפשטיין

הרב אפשטיין נוקט כדבר פשוט שהמושג סמדר הוא לפני חנטת הפרי בשלב של פרה, והוא מסתמך על פירוש המשנה של הרמב"ם ערלה פ"א מ"ז: 'הוא הפרח שממנו יהיה הפרי' ובמהד' הרב קאפח: 'וסמדר, הוא "אלפקאח" אשר ממנו יהיה הפרי'. ואמנם הרב קאפח במהדורתו למשנה תורה, הל' נזירות פ"ה ה"ג, הערה ד, כותב באריכות על 'אלפקאח', אך משאיר את הדברים מעומעמים, ולא ברור לגמרי אם כוונת הרמב"ם שסמדר הוא עדיין בשלב הפריחה ולפני החנטה או שמא לאחר תחילת הייצרות הפרי. גם בספר השורשים של ר"י אבן ג'אנח, ברלין 1893, עמ' 348, הדברים אינם ברורים לגמרי ויש פנים לכאן ולכאן. מביור שערכנו עם הרב יצחק שילת ועם פרופ' זהר עמר מתברר שהמילה 'פקאח' בערבית משמעותה פרה, ופרופ' זהר עמר הוסיף שבניגוד ל'זהרה' שהיא המילה המקובלת לפרח, המילה 'פקאח' משמעותה שלבי הפריחה.

פרשנות זו של הרמב"ם מבארת היטב את הפסוק בשיר השירים ב, יג: שהסמדר נותנים ריח,¹ אך קשה להבין מדוע לר' יוסי בשלב כה מוקדם, שעדיין לא בוצעה הפריה ואין זכר לפרי, בכל אופן נחשב פרי, ואסור באיסור ערלה. בנוסף מתבאר בגמ' פסחים נב ע"ב, שאף שלא קיי"ל כר' יוסי, אך בשאר אילנות מודים רבנן לר' יוסי שגם הסמדר נחשב פרי.²

1. פרופ' זהר עמר הפנה אותי לתרגומו של הרב קאפח לפירוש רס"ג לשיר השירים, ב, יג: 'והגפנים סמדר **כבר נתנו ריח**, כלומר בשלו מקביל לחנטה'.
2. וכ"כ חזו"א ערלה סי' ג ס"ק ה; ועי' משנה ראשונה שנשאר בצ"ע על הרמב"ם הל' מע"ש פ"ט הי"ג.

אף שכאמור הפרשנות בדברי הרמב"ם אינה ברורה לגמרי, בוודאי שרבים חולקים וסוברים שהסמדר הוא בתחילת היווצרות הפרי, בשלב שבין החנטה לבין הבוסר. כך מפרש רש"י בכמה מקומות: 'והגפנים סמדר – כשנופל הפרח והענבים מובדלים זה מזה וניכרים כל ענבה לעצמה קרוי סמדר'.³ וכן פירשו ר"ש ורא"ש ערלה פ"א מ"ט: 'ואין מרכיבין... ייחור שיש בו כפניות של ערלה והן תמרים בעודן סמדר...! וכן פירש הר"ן;⁴ מאירי;⁵ רבינו ירוחם.⁶ וכן כתב ספר השורשים לרד"ק;⁷ 'הסמדר הוא הענבים הדקים **לאחר שפרחו** מיד שניכרים הענבים אבל אינם גמורים עדיין וכשהם גמורים שהם כפול הלבן קודם בישולם ייקראו בוסר ולאחר בישולם ייקראו ענבים'.⁸

3. רש"י שיר השירים ב יג, ד"ה והגפנים סמדר; וע"ע רש"י שיר השירים ב טו ד"ה אחזו; רש"י שיר השירים ז יג, ד"ה פתח הסמדר; רש"י ברכות לו ע"ב ד"ה סמדר; רש"י סוטה יב ע"א ד"ה אחזו לנו; ב"ק נט ע"א ד"ה סמדר; רש"י מנחות טו ע"ב ד"ה סמדר.
4. ר"ן על הרי"ף גיטין דף טו עמוד ב מדפי הרי"ף, ד"ה המניח פירות (ד"ה הוצאת סמדר).
5. בית הבחירה למאירי, פסחים נג ע"א, ד"ה סמדר הוא; שם, גיטין לא ע"א, ד"ה בקדים של; שם, ע"ז כט ע"ב, ד"ה אחרוני הרבנים.
6. תולדות אדם וחוה נתיב כא חלק ב דף קעז טור ב ד"ה החלק השני.
7. ספר השורשים לרד"ק, ערך סמדר (ברוליני 1847, עמ' תצג).
8. בעניין הגדרת הסמדר, ראה עוד שו"ת משנת יוסף ח"א סי' טז; כרם שלמה, לראשל"צ, הרה"ג שלמה עמאר, ח"א סי' ב, ולמאמרו של הרב אהוד אחיטוב, 'הסרת חנטים מפירות נטע רבעי של היתר מכירה' אמונת עתיד 43, עמ' 15-21.